

Christer Lindblom

CHRISTER LINDBLOM, utvecklingschef, fil dr, Folk tandvården i Kalmar län, Västervik

Hur tandrötan blev politik

AUTOREFERAT

© Den 23 april 2004 försvarade tandläkare Christer Lindblom sin avhandling *"I väntan på tandvård – hur tandrötan blev politik"* för filosofie doktors-examen vid Institutionen för Tema, Linköpings universitet. Fakultetsopponent var docent Lisa Öberg, Södertörns högskola.Handledare under avhandlingsarbetet har varit professor Bengt Erik Eriksson.

Långt in på 1900-talet var professionell tandvård en bristvara för majoriteten av Sveriges befolkning samtidigt som tandrötan var en veritabel folksjukdom. Syftet med avhandlingen, som är en monografi, var att studera tandrötans och tandvårdens politiska historia samt tandläkaryrkets professionalisering.

Under senare delen av 1800-talet växte sig den sociala frågan allt starkare i Sverige. Egentligen handlade det inte om en enda fråga utan om ett konglomerat av olika delfrågor eller identifierade samhällsproblem som i ökande utsträckning pockade på någon form av politisk intervention. Det kunde handla om missförhållanden som fattigdom, barnarbete, utbredda infektionssjukdomar och alkoholmissbruk, men också om osunda bostads- och arbetsmiljöer. Många av problemen fanns naturligtvis sedan tidigare, men i befolkningsökningens, industrialismens och urbaniseringens spår växte de i omfattning och tyngd. En ökande polarisering dels mellan politisk höger och vänster, dels mellan arbetsgivare och arbetstagare skärpte motsättningar och konturer.

I spåren av de omvälvande förändringar samhället genomgick under 1800-talets andra hälft ställdes successivt allt fler krav på politiska reformer av olika slag. Genom kartläggning och dokumentation skapades konkreta underlag för socialpolitiska reformkrav. Nu blev problemen gradvis mer erkända och etablerade i en framväxande socialpolitisk debatt, även om de därmed inte automatiskt fick sin lösning.

De enskilda delfrågorna inom den sociala frågan utvecklades i sitt eget tempo mot en socialpolitisk problemformulering och legitimering för att efter hand möjligen bli etablerade på den politiska arenan.

Syfte

Ett övergripande syfte med studien var att undersöka vilka delmoment som kunde ingå i en sådan etableringsprocess med det i samtiden identifierade ”tandvårdseländet” i centrum. Det handlar således om hur tandrötan kom att definieras som ett samhällsproblem och hur tandvård etablerades på den politiska dagordningen. En viktig fråga är om tandläkarorganisationerna kunde påverka de politiska besluten och i så fall i vilken riktning och utsträckning?

Långt in på 1900-talet var professionell tandvård en bristvara för majoriteten av Sveriges befolkning samtidigt som tandrötan var en veritabel folksjukdom. Det handlade inte bara om ett begränsat utbud av vård, utan dessutom var priserna så höga att få hade ekonomiska resurser att efterfråga den.

Tandvård fick trots detta en begränsad uppmärksamhet i den socialpolitiska debatten runt sekelskiftet 1900 i stället dominerades den av andra, tyngre frågor. Ett mer specifikt syfte med studien var därför att utforska hur professionell tandvård etablerades i Sverige som det definierade verktyget i kampen mot tandvårdseländet. Tandläkarkårens professionalisering är en viktig komponent i denna etableringsprocess.

Studien av tandläkare och tandvård har i huvudsak varit strukturerad efter tre huvudspår: profession, vetenskap och politik. Syftet var att beskriva tandvårdens väg från en plats i den politiska skuggan till att bli ett etablerat politiskt intresseområde.

Dessutom studerades fackliga strategier när det gäller frågor som organisering och utbildningskrav men också externa relationer främst visavi läkarna och Medicinalstyrelsen. Skälet är att läkarprofessionen kunde sägas stå modell för tandläkarna, särskilt som det från och till hävdades att tandvård var en del av den praktiska medicinen eller kirurgin. Detta modelltänkande gällde också läkarnas dubbla organisationer, sällskap och förbund. Medicinalstyrelsen var en särskilt viktig mot- och medpart i utvecklingen av såväl tandläkarprofession som social tandvård.

Källor har i första hand varit riksdagstryck, tidsskrifter och jubileumsskrifter från olika tandläkarorganisationer i Sverige och dessutom såväl svensk som internationell vårdpolitisk, vårdfacklig och professionsteoretisk litteratur samt arkivmaterial av relevans för mitt forskningsområde.

Bildandet av ett tandläkarförbund

En generell modell för en professions utveckling innehåller ett antal grundkomponenter. Kunskapsmonopolet är centralt. På basis av detta kan man utveckla ett yrkesmonopol och uppnå en professionell status. Det avgränsande staketet runt yrkesområdet blir särskilt stabilt om man kan utverka auktorisation eller statlig legitimation för yrket. Det särskilda yrkessällskapet svetsar samman de professionella och har som en av sina främsta uppgifter att konsolidera kunskapsmonopolet genom krav på en ordnad och av staten sanktionerad utbildning, företrädesvis på universitet eller högskola.

Att skapa standardiserade varor och tjänster som lätt kan kännas igen av avnämarna kan ses som ytterligare en grundläggande förutsättning för en professionaliseringsprocess.

I bokens första kapitel beskrivs hur den första samlade förordningen för tandläkarverksamhet växte fram år 1861. Parallellt i tid stiftades föregångaren till Svenska Tandläkaresällskapet och något senare en skandinavisk tandläkarförening. Här beskrivs hur en liten men växande tandläkarkår lyckades påverka statsmakten att ställa allt högre kvalifikationskrav och till slut inrätta ett särskilt utbildningsinstitut i Karolinska institutets hägn. Styrkta av framgångarna intensifierade tandläkarna jakten på ”kvacksalvare”. Split och bråk inom tandläkarsällskapet parat med ökade krav på en bättre bevakning av de kårsociala frågorna drev fram bildandet av Sveriges Tandläkarförbund år 1908.

I tandläkarprofessionens historia finns det gott om uttalanden om att tandvården skulle vara en gren av medicinen. Inom tandläkarkåren har detta tagits för en sanning sedan länge. Trots detta har svensk tandvård och sjukvård historiskt varit separerade från varandra i en rad avseenden. En av mina frågor när jag började studera svensk tandvårds politiska historia var därför: hur kom separationen mellan tandvård

”Styrkta av framgångarna intensifierade tandläkarna jakten på kvacksalvare.”

”Ett exempel är de motsättningar mellan kvinnliga och manliga tandläkare som länge fanns inom kåren och som nådde sin kulmen i mitten av 1910-talet.”

och medicin till stånd? När, hur och varför gick man skilda vägar? Så småningom blir slutsatsen att någon separation aldrig ägt rum eftersom de båda kunskapsområdena aldrig varit gemensamma. Medicinerna har en lång tradition av teoretiska universitetsstudier, däremot liknar kirurgernas hantverksbakgrund till stor del tandläkarnas. Med den bakgrunden bör påståenden om att tandläkarkonsten skulle vara en del av medicinen mötas med viss skepsis. I själva verket bör tandläkaryrket betraktas som ett eget professionellt spår med sin egen genealogi.

Här görs ett försök att spegla en konfliktfylld relation mellan läkarna och tandläkarna genom ett antal exempel. Den interna diskussionen om utbildningens omfång och inriktning fördes med denna konflikt som bakgrund. Förutom externa stridigheter fanns även interna. Ett exempel är de motsättningar mellan kvinnliga och manliga tandläkare som länge fanns inom kåren och som nådde sin kulmen i mitten av 1910-talet. De allmänt fientliga stämningar gentemot yrkesarbetande kvinnor som då fanns i samhället drabbade i hög grad även den kvinnliga delen av tandläkarkåren.

Tandrötans historia

Ett kapitel ägnas till stor del om tandläkarorganisationernas opinionsbildning riktad till allmänhet och politiska beslutsfattare. Delvis nya kunskaper om tandrötan kom i hög grad att påverka tandläkarnas strategier. En översikt över tandrötans historia och teorier om dess orsaker utifrån de kunskaper som fanns i början av 1900-talet presenteras.

Millers kemo-parasitära kariesteori baserad på nya bakteriologiska kunskaper lanserades i slutet av 1880-talet. Kartläggningen av tandrötan bland skolbarn visade på ett sorgligt tillstånd i munnarna. En flora av läkarböcker och hälsoläror växte fram och i dessa fick nu munnen och tänderna sina särskilda avsnitt. Fokalinfectionsläran lade skulden för svåra infektionssjukdomar på trasiga tänder och fick därmed en stor betydelse för tyngden i tandläkarnas argument. Tandrötan var nu inte enbart en trivial krampa utan fick även en medicinsk dimension.

Nationalförbundet för Munhygienens Befrämjande bildades 1910 och lyckades engagera rader av samhällets toppfigurer i kampen mot tandrötan. Tandläkarna byggde upp sin agitation om behovet av samhällelig tandvård med hjälp av vetenskapliga data som hämtades från andra discipliner än deras egen, som medicin, nationalekonomi och hygien. Från medicinen hämtades argument främst genom fokalinfectionslärans utpekande av ruttna tänder som inkörsport för tuberkulos och andra sjukdomar. Dåliga tuggapparater ansågs också förorsaka matsmältningsproblem och magkatarr. Genom samhällsekonomiska kalkyler kunde man beräkna vilka förluster nationen förorsakades genom frånvaro från

arbetet på grund av trasiga, värkande tänder. Till detta kom argument hämtade från kunskapsfält som bostadshygien, rashygien och degenerationslära.

År 1904 skrev den liberale andrakammarledamoten Edvard Wavrinsky den första riksdagsmotionen om en samhällelig tandvård för skolungdom och värnpliktiga. Även om riksdagen avlog Wavrinskys motion skedde en gradvis etablering av tandvården på den politiska agendan, först på kommunal nivå och därefter på riksplplanet.

Skoltandvården började successivt växa fram och många lärare engagerade sig i barnens tandhälsa. Krav restes på ökade kommunala tandvårdssatsningar, så att även barn på institutioner och vuxna kunde få fri eller billig vård. Staten finansierade under 1910-talet undersökningar av skolbarnens tandhälsa och den utredning om undersökning och vård av skolungdomens tänder som Wavrinsky begärde 1904 kom till stånd ett knappt decennium efter att han väckt sin motion. I sitt betänkande presenterade utredningskommittén ett komplett organisationsförslag för en ordnad skoltandvård över hela Sverige.

Professionaliseringsprocess inleds

Mot slutet av 1910-talet hade tandläkarna kommit en god bit på väg i sin professionaliseringsprocess. Man hade uppnått ett allt tydligare yrkes- och kunskapsmonopol, även om kvacksalvarnas verksamhet var ett konstant bekymmer. Tandläkarnas inkomster liksom deras framtidsutsikter var goda. Något oroande var en tilltagande debatt om bristen på tandläkare och de höga tandvårdspriserna, men det fanns inte någon uttalad kritik mot tandläkarna för den situationen.

I det läget presenterade barnläkaren och professorn Isak Jundell ett förslag som skakade tandläkarprofessionen i dess grundvalar: En ny yrkeskategori, dentister, med en ettårig utbildning skulle enligt förslaget kunna ta hand om 95 procent av tandläkarens uppgifter. Jundells idéer var särskilt hotfulla eftersom de i grunden ifrågasatte tandläkarnas yrkes- och kunskapsmonopol. Stämplade som merkantila hantverkare blev de tvingade att inta försvarsposition. Jundell var beredd att gå runt tandläkarna för att lösa Sveriges tandvårdsproblem.

Tandläkarna som i årtal drivit frågan om social tandvård beskrevs nu i termer av monopolistiska systembevarare. Striden handlade dels om hur kontrahenterna såg på tandläkaryrket och på tandvården och dels om rimligheten i arvoden och inkomster. Tandläkarna upplevde att Jundell banaliserade tandläkarkonsten och dessutom ifrågasatte deras ekonomiska villkor. Förslag från enskilda tandläkare om att förbilliga tandvården oroade också tandläkarorganisationerna i det känsliga läget. Tandteknikerna hakade på Jundells förslag eftersom de själva hade förhoppningar om att få arbeta kliniskt med patienter. De blev därmed den enade yttre fienden för tandläkarkåren.

Ett övergripande syfte med tandläkarnas opinionsbildning var att tandvård skulle etableras som en socialpolitisk fråga i riksdagen för att därmed få till stånd en allmänlig tandvård. Ett led i detta var att skapa en medvetenhet om munhygienens betydelse såväl hos de enskilda medborgarna som hos politiska beslutsfattare på olika nivåer.

Fram till 1910-talets slut var tandvårdsfrågorna i riksdagen få och antalet ledamöter som engagerade sig i dessa mycket begränsat. Det enda årligen återkommande tandvårdsärendet var egentligen anslaget till Tandläkarinstitutet i Stockholm. Enstaka motioner angående social tandvård framför allt för skolornaden väcktes under 1910-talet men dessa avlogs och fick begränsad uppmärksamhet i såväl dagspress som offentlig debatt.

Tandläkarbrist och höga priser

I takt med en ökad medvetenhet om munhygienens betydelse växte efterfrågan på tandvård. Gradvis betraktades bristen på tandläkare i kombination med höga tandvårdspriser som ett samhällsproblem. I slutet av 1910-talet började allt fler rikspolitiker att reagera, även om många sannolikt var medvetna om problemen sedan tidigare. Ur den pågående allmänna debatten kunde de hämta allt fler argument och slagträn för att politisera tandvårdseländet i riksdagen.

I kapitel sju beskrivs ett skeende där tandvårdseländet successivt politiserades och där tandläkarens kunskaper och tandvårdens former kom att ifrågasättas och i viss mån trivialiseras. År 1924 var en stor del av riksdagens ledamöter involverade genom motioner och i debatter om hur folkets tandvård skulle lösas. Detta år tillsattes också den första folktandvårdsutredningen. Bilden av tandläkare och tandvård skilde sig dock kraftigt mellan kontrahenterna i debatterna och framför allt skilde sig de presenterade lösningarna på problemet åt. Huvudteman var tandläkarnas fåtalighet och deras höga priser liksom tandläkaryrkets professionella innehåll.

Från professor Jundells debattartiklar hämtades en bild där tandläkaryrket till största delen beskrevs som ett hantverk. I riksdagen kunde den bilden användas som ett argument för att ge tandteknikerna legitimation. I en debatt i Social-Medicinsk Tidskrift användes bilden som stöd för att ge läkarna tandläkarkompetens genom att lägga in en några månader lång kurs i tandvård för läkarstuderande. I båda fallen träffades tandläkarprofessionen i veka livet. Såväl kunskaps- som yrkesmonopolet hotades från två håll.

Tandläkarna red ut stormen. Riksdagen avfärdade motionsförslagen om att legitimera tandtekniker. Förslagen om att inkludera tandvård i läkarutbildningen blev heller inte verklighet. Däremot var tandrötan nu definierad som ett samhällsproblem och den politiska processen för att finna en lösning på problemet var igång.

Utbildningen fick central roll

Vad var anledningen till att tandläkarna kunde skapa en profession, vilket inte barberare och fältskärer lyckades med? En avgörande förklaring är att tandläkarnas bormaskiner och annan utrustning liksom deras verksamhet med borrhålor i tänder, tandfyllningar och proteser var helt skild från medicinarnas och kirurgernas. Det är detta vi kan kalla tandläkarprofessionens standardiserade varor och tjänster. ”Den lilla kirurgin” som fältskärer och barberare sysslade med var inga unika ingrepp, de ingick i de utbildade kirurgernas terapeutiska arsenal. Förutom att dra ut en och annan tand sysslade vare sig läkarna eller de andra yrkesgrupperna med tandläkarnas arbetsuppgifter. Hantverket lockade däremot tandtekniker och andra finmekaniska hantverkare att fuska inom tandläkaryrket och därför blev förvetenskapligandet en viktig avgränsningsstrategi för att skydda den framväxande professionen.

Den centrala roll utbildningens omfattning och kvalitet spelade i tandläkarnas professionaliseringsprocess kan inte nog betonas. Dels handlade det om ett upplevt behov av att förbättra en utbildning av tveksam kvalitet och dels om att förvetenskapliga yrket. För att kunna hävda att man var en del av medicinen måste man närma sig läkarnas utbildningspensum. Genom att öka utbildningens tid och innehåll fjärrade man sig samtidigt från kvacksalvare och tandtekniker med kliniska ambitioner.

English summary

Waiting for dental care – How tooth decay became politics

Christer Lindblom

Tandläkartidningen 2004; 96 (11): 64–7

The thesis deals with the political history of dental caries and the evolution of professional dental care in Sweden. For centuries tooth decay was considered an unavoidable nuisance for the individual. During the decades around 1900 dental caries was gradually defined as a social problem and a preventable national disease. Opinion-shaping activities of the dentists strongly contributed to this. The mapping of tooth decay among schoolchildren revealed a sad state of affairs in young mouths. The gap between need and dental services increased and from the middle of the 1910s tooth decay step by step established on the political agenda. In 1924 Sveriges riksdag decided to analyse the prerequisites for a national dental service. Bad teeth were now defined as a social problem and the political process to find a solution was in motion.

The Swedish Dental Society was established in 1860. The dentists were at that time mostly craftsmen with no uniform training. One of the most important closure strategies for the dawning profession was to bring about an academic education for dentists. The aim was to mark off their profession from dental technicians and quacks but also from doctors, to whom the relations frequently were strained. In this conflict the dentists were ambivalent: on one hand they wanted to be a part of the medicine on the other an autonomous profession. The dissertation aims to clarify the distinctive character of the evolution of the dental profession.

Adress:

Christer Lindblom,
Folktandvårdens
utvecklingsenhet,
Västerviks sjukhus,
593 81 Västervik
E-post: christer.
lindblom@ltkalmar.se

Publikation

I väntan på tandvård
– hur tandrötan blev
politik,
Carlsson Bokförlag,
Stockholm, 2004
ISBN 91-7203-591-9